

Woord vooraf. Mensenlandschappen in de 21^e eeuw

Ico Maly, Jan Blommaert & Joachim Ben Yakoub

Het einde van de jaren 1980 en het begin van de jaren 1990 luiden een decennium in met wereldschokkende veranderingen. Denk aan de ineenstorting van het Sovjetrijk, de afbrokkeling van de communistische machtsblokken in Oost-Europa en de val van het apartheidsregime in Zuid-Afrika. In dit nieuwe decennium vervoegt China de kapitalistische wereldeconomie, voert India sterke economische hervormingen door en opent de EU met het Verdrag van Maastricht haar binnengrenzen. Het zijn ook de jaren waarin *the coalition of the willing*, ondersteund door een gigantische propagandamachine, de Tweede Golfoorlog begint. CNN wordt in enkele weken een fenomeen en introduceert de globaal gemediatiseerde samenleving.¹ Het neoliberalisme krijgt in die periode steeds meer voet aan de grond. In verschillende Europese landen raakt het thema van migratie gepolitiseerd (en gepolariseerd door de opkomst en doorbraak van extreemrechtse partijen) en maakt het integratiedebat opgang. De korte tijdspanne waarin al die immense politiek-economische veranderingen plaatsvinden, doet vanaf 1989 de wereld op zijn grondvesten beven.²

1989 kondigt een nieuwe fase aan van de globalisering: de neoliberale globalisering. Globalisering, migratie en diversiteit zijn geen nieuwe fenomenen. De globalisering is eeuwenoud en mensen migreren al van oudsher. Wat wij de ‘moderniteit’ noemen is in feite een periode van globali-

sering. De verlichting, het kapitalisme en het kolonialisme zijn allemaal geglobaliseerde fenomenen. En toch leven we in nieuwe tijden. Wat deze tijd nieuw maakt, is de intensiteit, de snelheid, de kwaliteit en de kwantiteit waarmee de globalisering zich ontplooit. In de jaren 1990 krijgt de wereld een nieuwe structuur. Sommige grenzen vervallen, andere worden makkelijker over te steken. Maar er worden ook nieuwe grenzen opgetrokken. Dit alles vertaalt zich onder meer in nieuwe migratiepatronen en -trajecten. De gevolgen van deze nieuwe realiteit zijn diepgaand. De veranderingen in de mensenlandschappen van de 21^e eeuw zijn steeds meer globaal verbonden. De homogene natie is vandaag meer dan ooit pure fictie, we leven in tijden van superdiversiteit.

De methode

Superdiversiteit is het voorsmaakje van de wereld van morgen. Verandering, hypermobiliteit, complexiteit en geglobaliseerde verbondenheid zijn de kernwoorden van die superdiversiteit. Wat vandaag is, kan morgen evengoed verdwijnen. We moeten leren leven met superdiversiteit en die nieuwe realiteit aangrijpen als een hefboom voor een betere en rechtvaardigere wereld voor iedere mens. De basis van een adequaat beleid wordt zoals altijd gevormd door een geëgen beschrijving en analyse van elke nieuwe realiteit.

De centrale doelstelling van dit boek bestaat erin om de complexiteit van superdiversiteit te beschrijven en een kader aan te reiken om die nieuwe realiteit verstaanbaar te

maken. Hiervoor vertrekken we vanuit de methode van *Linguistic Landscape Research* of taalkundig landschaps-onderzoek. In deze relatief jonge onderzoekstraditie wordt taal niet gezien als iets dat zich louter voordoet in de hoofden van mensen, in teksten voor institutionele consumptie of in interactie tussen mensen, maar als een inherent deel van onze fysieke omgeving. Zeker in een stedelijke context zijn we constant omgeven door taal.³ Reclameborden en aantrekkelijke vitrines trachten ons te verleiden om zaken te kopen, verkeersborden geven ons richtlijnen, posters nodigen ons uit, graffiti en tags trekken onze aandacht... Maar ook de architectuur, de wijze waarop gebouwen aan-gekleed zijn, de geluiden die we horen, vormen allemaal samen de betekenis die we toekennen aan een wijk, aan een plaats.⁴

Taal en taalgebruik worden als een instrument aangewend om de realiteit empirisch te onderzoeken. Centraal in de benadering van taalkundig landschapsonderzoek staat taal-in-beweging. De nadruk ligt op het opmeten van de complexiteit en veranderlijkheid, op meertaligheid en migratie, op gelaagdheid van wijken en stratificatie in deze wijken. Het taalkundig landschapsonderzoek injecteren we met etnografie.⁵ De redenen hiervoor zijn simpel. We kunnen de verschillende talen en taaluitingen in een wijk niet begrijpen zonder ze in een bredere context te plaatsen. Die context is per definitie een complexe, gelaagde en gestratificeerde context. De fysieke ruimte is een sociale, culturele en politieke ruimte: een ruimte die zaken aanbiedt en mogelijk maakt, die aanzet tot bepaalde patronen van sociaal gedrag, daartoe uitnodigt en dat gedrag voorschrijft

of net verbiedt. Een ruimte is dus nooit een niemandsland, maar altijd iemands ruimte. Het is een historische ruimte met codes, verwachtingen, normen en tradities. Elke ruimte is een machtsruimte die gecontroleerd wordt door sommige mensen en dus ook sommige mensen controleert.

Bovendien is er niet één centrum in een stad of in een wijk, maar zijn die polycentrisch. Elk centrum (school, administratie, pleintje, slager...) stelt verschillende verwachtingen ten aanzien van zijn gebruikers.⁶ Als je spreekt met je baas of met de politie, dan spreek en handel je anders dan in een cafégesprek met een goede vriend. Als we de wijk die we bestuderen, willen begrijpen is het fotografisch in kaart brengen van die wijk slechts een startpunt. Ons onderzoek gaat verder dan een 'snapshot'-onderzoek.

Het in kaart brengen van de verschillende talen in verschillende omgevingen met verschillende functies voor verschillende gebruikers binnen één wijk is maar een facet van ons onderzoek. Daarom zijn we als 'antropologen' aan de slag gegaan in de bestudeerde wijken. Bovendien zijn we geen buitenstaanders die even aan participerende observatie doen en daarna de wijk achter ons laten. De bewuste wijken zijn ook de wijken waar we al jaren in leven en/of werken. Dit is essentieel omdat we zo een langetermijnvisie hebben op de ontwikkelingen in deze wijken. Dat impliceert dat we de wijk niet alleen 'kennen' als gebruiker, we hebben ze ook ervaren als bewoner, en we hebben er onze eigen zone van belangenbehartiging in gesitueerd. Dit boek is zo een langetermijnonderzoeksproject geworden. De unieke combinatie van gebruiker, bewoner, belanghebbende en onderzoeker staat ons toe om de complexiteit van de wijk te beschrijven, zowel in haar 'objectieve' als in haar

‘subjectieve’ dimensie. Die etnografische methode maakt een strikt empirisch onderzoek mogelijk. We werken van onderuit, we brengen in kaart wat er is en werken vandaar uit naar boven.

Dit boek

We schrijven dit boek vanuit een nieuw perspectief omdat we menen dat de huidige kijk van politici en beleidsmakers op de samenleving hopeloos verouderd is. En dat die verouderde zienswijze uiterst negatieve effecten genereert. In het eerste hoofdstuk omschrijven we superdiversiteit als een nieuw paradigma. We zijn van oordeel dat dit nieuwe paradigma veel nauwkeuriger de huidige realiteit duidt en dus ook veel beter geschikt is als basis om na te denken over een sterk beleid. In dit eerste hoofdstuk schetsen we de globale en lokale context waarin superdiversiteit ontstaat. De nadruk ligt op het feit dat superdiversiteit een empirisch gegeven is.

Vervolgens valt het boek uiteen in twee grote delen die nauw met elkaar verbonden zijn. In het eerste deel beschrijven we hoe superdiversiteit zich manifesteert in ons land. We lijsten een aantal cijfers en empirische gegevens van die superdiversiteit op en verklaren de effecten van deze globaliseringsfase op de bevolkingssamenstelling en de infrastructuur van België. Meer nog, aan de hand van concrete voorbeelden duiden we hoe de bestaande cijfers over herkomst, religie en taal onvermijdelijk leiden tot een enorme simplificatie van de realiteit. Superdiversiteit rijmt

op complexiteit en het is die complexiteit die we moeten begrijpen, willen we een gedegen beleid voeren.

Om die complexiteit te begrijpen en te duiden gaan we vervolgens in de diepte. Elke auteur bekijkt telkens één wijk in één stad door de lens van superdiversiteit. Joachim Ben Yakoub brengt de wijk rond de Fortstraat in de Brusselse gemeente Sint-Gillis in kaart. Ben Yakoub analyseert hoe historische migratiestromen zich vestigden en vestigen in Sint-Gillis en in de Fortstraat in het bijzonder. Hij toont aan hoe die verschillende fases van migratie een gevolg zijn van zowel globale als lokale beslissingen en gebeurtenissen. Bovendien schetst hij hoe ze uitmonden in een gelaagde, gestratificeerde en geglobaliseerde gemeente.

Ico Maly zoomt in op de buurt rond de Wondelgemstraat in de 19^e-eeuwse gordel van Gent. Maly onderzoekt de historische lagen van de buurt rond de Wondelgemstraat en beschrijft de straat als een ruimte waarin heel veel verschillende schaalniveaus interveniëren. Alleen als we rekening houden met die verschillende schaalniveaus kunnen we de samenstelling van de wijk begrijpen, zo besluit hij zijn onderzoek.

Jan Blommaert leidt ons rond in het Antwerpse Oud-Berchem, een wijk vol verandering en complexiteit. Blommaert analyseert de samenhang van een arme en superdiverse wijk. Vanuit de gangbare paradigma's zou dat moeten resulteren in 'onleefbaarheid'. Dat is echter niet het geval. Blommaert verklaart hoe dat komt.

Het is vanuit die empirische oefening dat we in het tweede deel kijken naar de effecten van het huidige beleid op de superdiverse realiteit. Het ontstaan van superdiversiteit

heeft een sterke impact gehad op het beleid ten aanzien van migratie en diversiteit.⁷ In de jaren dat superdiversiteit ontstaat, komt er voor het eerst een migratie-, asiel- en integratiebeleid tot stand in België. Als inleiding op dit tweede deel beschrijft Ico Maly de contrasten tussen de realiteit van superdiversiteit en de multiculturele consensus die door politici en opiniemakers wordt uitgedragen.

Ico Maly en Jan Blommaert tonen vervolgens aan hoe de opkomst van superdiversiteit parallel loopt met de doorbraak van nationalisme en neoliberalisme. Beide ideologieën worden weerspiegeld in het integratie- en migratiebeleid en leiden – ondanks de mooie emancipatievlag waaronder dit beleid vaart – de facto tot ongelijkheid en een ondermijning van de democratie.

In een volgend hoofdstuk tekent Ico Maly de contouren uit van een toekomstvisie voor een goede samenleving, een samenleving die superdiversiteit een plaats geeft terwijl ze de democratie verdiept. Daarvoor gaat hij kijken naar de geschriften over democratie en universele mensenrechten van de radicale verlichtingsdenkers en vertelt hij wat we daaruit kunnen leren.

Jan Blommaert besluit dit boek met de vaststelling dat ons denken over de samenleving anachronistisch is. De samenleving en de wereld zijn de laatste decennia grondig veranderd, maar het denken over die wereld gebeurt nog altijd in termen van het verleden. Blommaert houdt een pleidooi om de oude vormen en gedachten uit de wereld te helpen.

De oefening die voor ons ligt is zowel antropologisch, historisch, sociologisch, sociolinguïstisch, filosofisch en onvermijdelijk ook politiek van aard. Politiek door het thema *an*

sich, maar ook in de gevolgen en de doelstellingen van dit onderzoek. Aan welke voorwaarden moet een toekomstig beleid voldoen om uit te groeien tot een rechtvaardige samenleving? Tot een democratie die zijn basisprincipes niet verloochent? Een democratie die werk maakt van een samenleving waar iedereen daadwerkelijk kan genieten van zijn onvervreembare rechten? Maar laat ons beginnen met het begin. Voor we nadenken over politiek en beleid in tijden van superdiversiteit is het essentieel om inzicht te verwerven in die nieuwe realiteit.